

SATVERSMES 105. PANTĀ GARANTĒTO TIESĪBU AIZSARDZĪBAS EFEKTIVITĀTE TIESĀ PIRMSTIESAS KRIMINĀLPROCESA LAIKĀ

EFFECTIVENESS OF THE PROTECTION OF RIGHTS GUARANTEED IN ARTICLE 105 OF THE CONSTITUTION IN COURT DURING PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS

Gunārs Kūtris, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

Article 105 of the Constitution guarantees the protection of human rights to property. A criminal offence may be directed at the victim's property and therefore actions must be taken in criminal proceedings to ensure the protection of the victim's rights. In carrying out this task, the right of the *bona fide* owner may be infringed. The article analyses the situation, identifies problems and offers solutions to them. The other circle of persons whose rights to property may be limited during criminal proceedings can be the affected owner of the property – the person whose property may be arrested or confiscated. The article offers a proposition aimed at more effective protection of these rights.

Atslēgvārdi: tiesības uz īpašumu, cietušais, labticīgais ieguvējs, aizskartais mantas īpašnieks, trešā persona

Keywords: right to property, victim, *bona fide* owner, affected owner of the property, third party

[1] Satversmes simtgades kontekstā organizētās konferences programma pierāda to, ka valsts Pamatlikums sevī ietver visās tās vērtības, kas ir svarīgas sabiedrības kopā dzīvošanai. Tauta ir pieņēmusi šo sava veida sabiedrisko līgumu, kurā ietverti nosacījumi, kas katram ir jāievēro. Taču vēsturiski konstitūcijas tapa vairāk ar nolūku noteikt sabiedrības pārvaldīšanas nosacījumus, proti, noteikt robežas, kā satversmē atzītais valdnieks (parlaments) drīkst valdīt, lai nenodarītu pāri tautai, savukārt tauta nosaka savas uzvedības "rāmi", lai ļautu valdniekam valdīt. Tāpēc valsts konstitūcijā ir ierakstītas tās vērtības, ko visi kopā ievēros.

Par neapstrīdamām vērtībām vienmēr ir atzītas cilvēka tiesības. To ierakstīšana valsts konstitūcijā nozīmē, ka ievērošanu garantē valsts. Mūsdienu teorijās un

judikatūrā ir skaidrots, ka cilvēktiesību garantēšana sevī ietver trīs uzdevumus. Proti, valstij tās ir jāievēro (*respect*), jāaizsargā (*protect*) un jāpiepilda ar saturu (*fulfill*). “Ievērošana” nozīmē, ka valsts ciena katra indivīda tiesības un necenšas tās nepamatoti ierobežot (vairāk izpaužas kā valsts pasīvais pienākums). “Aizsargāšana” – valsts ir nodrošinājusi mehānismu (institūcijas un procedūru), kā nepieļaut, lai kāds aizskartu cita cilvēka tiesības, bet aizskārums gadījumā – kā saukt pie atbildības (tas parasti ir valsts aktīvais pienākums). “Piepildīšana” ir valsts pienākums noteikt konkrēto tiesību saturu – kas tajās ietilpst (šeit dažkārt arī parādās jēdziens par tiesību “minimālo standartu”, citreiz tiek runāts par to, ciktāl jeb kādā līmenī konkrētās tiesības nodrošina valsts). Tiesību saturu parasti analizē konstitucionālās tiesas.

[2] Šoreiz nedaudz izvērtēsim Satversmes 105. pantā ierakstītās tiesības konkrētā kontekstā – kā kriminālprocesā var tikt skartas šīs tiesības, un kā šīs tiesības tiek aizsargātas. Protams, ievērojot jautājuma plašumu, aplūkosim tikai pirmstiesas kriminālprocesa stadiju.

Satversmes 105. pants pasludina: “Ikvienam ir tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu. Īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām pieļaujama tikai izņēmuma gadījumos uz atsevišķa likuma pamata pret taisnīgu atlīdzību.”

Gan Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT), gan Latvijas Republikas Satversmes tiesa (turpmāk – ST) pamatā ir atzinusi, ka panta ceturtajā teikumā ietvertā īpašuma atsavināšana sabiedrības vajadzībām nav attiecināma uz valsts rīcību ar personas mantu kriminālprocesa ietvaros. Pats bargākais veids rīcībai ar mantu – tās konfiskācija – tiek vērtēts kā trešajā teikumā ietvertās tiesības valstij kontrolēt personas īpašuma tiesību īstenošanu. Tas tiek saistīts ar otrajā teikumā ietvērto aizliegumu personai savu īpašumu izmantot pretēji sabiedrības interesēm.¹

Savukārt noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija pēc būtības vispār neskar personas īpašuma tiesības, jo tai šādu tiesību uz konkrēto mantu nemaz nav.² Tomēr, lai gan Satversmes 105. pants neaizsargā personas tiesības uz noziedzīgi iegūtu mantu, līdz tam brīdim, kad stājas spēkā nolēmums par mantas noziedzīgo izcelsmi, personas tiesības uz šo īpašumu neviens vēl nav atcēlis.³ Tāpēc kriminālprocesa gaitā tiesības uz īpašumu personai pastāv ar visām šo tiesību garantijām.

[3] Satversmes tiesa savas darbības 25 gados ir izskatījusi tikai vienu lietu par īpašuma tiesību aizskārums kriminālprocesā (lieta Nr. 2016-07-01) – par Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 356. panta otro daļu un 360. panta pirmo daļu (pirmstiesas procesa laikā mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu un to atsavina arī trešajai personai, lai atdotu cietušajam). Sagatavošanā ir divas lietas (Nr. 2021-18-01 un Nr. 2021-19-01), abas ir līdzīgas – par Krimināllikuma (turpmāk – KL) 70.¹¹ panta ceturto daļu un KPL 358. panta pirmo daļu (noziedzīgi iegūto konfiscē valsts labā, ja vien tas nav jāatdod cietušajam).

¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 18. decembra spriedums lietā *Saccoccia v. Austria*, Pieteikums Nr. 69917/01, 86. punkts; arī Satversmes tiesas 2002. gada 20. maija spriedums lietā Nr. 2002-01-03, secinājumu daļa.

² Satversmes tiesas 2011. gada 6. janvāra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-31-01, 7.1. punkts.

³ Satversmes tiesas 2009. gada 28. maija spriedums lietā Nr. 2008-47-01, 8. punkts.

Tomēr tiesības uz īpašumu tiek aizstāvētas arī “caur” Satversmes 92. pantu, proti, vairāk pieteikumu tiesā ir bijis par tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojumu, kas izpaužas ar mantiskajiem jautājumiem saistītajos procesos. Tās ir trīs izspriestās lietas: jau minētā lieta Nr. 2016-07-01 un divas līdzīgas lietas (Nr. 2016-13-01 un Nr. 2017-10-01) par KPL 629. panta piekto daļu un 631. panta trešās daļas otro teikumu (iepazīšanās ar lietas materiāliem un apgabaltiesas lēmuma nepārsūdzamība). Sagatavošanā ir vēl divas lietas (Nr. 2021-44-01 un Nr. 2022-01-01) par tiem pašiem jautājumiem – par KPL 627. panta ceturto un piekto daļu un 631. panta trešo daļu.

[4] Satversmē garantēto tiesību aizsardzības efektivitāti pirmstiesas kriminālprocesa laikā analizēsim, ievērojot personas statusu kriminālprocesā, jo katram ir atšķirīga interese un arī tiesību aizskārums veids ir atšķirīgs (precīzāk – aizsardzības esamība). Līdz ar to būtu jāaplūko cietušā, aizskartā mantas īpašnieka, un personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tiesības uz īpašumu. Taču personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, īpašumtiesību aizskārums var izpausties pārsvarā tādā pašā veidā kā aizskartajam mantas īpašniekam, savukārt tās procesuālo tiesību kopums ir krietni plašāks. Līdz ar to nav nepieciešamības analizēt to, kā savas tiesības uz īpašumu var aizsargāt persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Vienlaikus nedrīkst aizmirst, ka visos gadījumos var tikt skartas arī kādas “trešās personas” tiesības.

1. Cietušā tiesību aizsardzība

[5] **Cietušā tiesības uz īpašumu** pats kriminālprocess neaizskar. Šeit darbojas “aizsargāšanas” funkcija, proti, kriminālprocess ir tieši tāpēc sākts, lai valsts īstenotu Satversmē noteikto tiesību aizsardzību. Ne velti KPL 1. pantā kā kriminālprocesa mērķis citstarp ir noteikts efektīvs krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums. Tāpēc vairāk būtu izvērtējams tas, kā šī aizsardzība notiek – vai tā tiek nodrošināta visos aizskārums gadījumos, un vai tā ir pietiekama.

Protams, visiem ir zināma kritika, ka Latvijā ne visi noziegumi tiek atklāti un līdz ar to ne visi cietušie izjūt savu tiesību aizsardzību. Taču tāpat ir jāapzinās, ka nav tādas valsts, kur tiek atklāti pilnīgi visi noziegumi. Tomēr ir divi būtiski pozitīvie momenti.

Pirmkārt, Latvijā kriminālprocesa gaitā tradicionāli tiek risinātas ne tikai publiski tiesiskās attiecības (noskaidrot un saukt pie atbildības noziedzīgā nodarījuma izdarītāju), bet vienlaikus tiek risinātas arī cietušā–vainīgā attiecības, ja vien cietušais to vēlas. Procesā ir paredzēta kārtība, kādā cietušais var gūt morālu un mantisku kompensāciju par viņam radīto kaitējumu. Vēl vairāk, kriminālprocess pat nevar tikt izbeigts pirmstiesas procesa laikā, ja vainīgais nav samaksājis cietušajam kaitējuma kompensāciju. Savukārt, ja lieta tiek izlemta tiesā un tās lēmums par kaitējuma kompensācijas apmēru cietušajam šķiet nepietiekams, cietušais var vērsties ar prasību tiesā civilprocesa kārtībā, turklāt viņam vairs nav jāpierāda personas vaina prettiesiskajā rīcībā, viņš ir arī atbrīvots no valsts nodevas (KPL 350. panta 4. daļa). Precizitātes labad gan jānorāda, ka Civilprocesa likuma 43. panta pirmās daļas 4. punkts sniedz plašākas garantijas – cietušais ir atbrīvots no visiem tiesas izdevumiem, ne tikai no valsts nodevas, bet arī no kancelejas nodevas un ar lietas izskatīšanu saistītajiem izdevumiem.

Otrkārt, likums “Par valsts kompensāciju cietušajiem” paredz, ka noteiktu noziedzīgo nodarījumu (pamatā to, kas saistīti ar nodarījumiem pret cilvēka veselību un

dzīvību) gadījumā cietušajam kompensāciju izmaksā valsts, negaidot, kad un vai vispār tiks noskaidrots vainīgais. Cietušais kompensāciju var saņemt jau 1–2 mēnešu laikā pēc pieprasījuma iesniegšanas. Protams, šajā jautājumā būtu vēlams paplašināt to nodarījumu loku, saistībā ar kuriem kompensācija tiek piešķirta, kā arī kompensācijas apmēri varētu būt lielāki. Taču tas ir atkarīgs no valsts finansiālajām iespējām. Pieļauju, ka labāks risinājums būtu bijis iespējams, ja KPL pieņemšanas laikā nebūtu izslēgts 354. pants, kas paredzēja cietušo kompensācijas fonda izveidi.

[6] Kā jau tika minēts, kriminālprocesā cietušais ir tiesīgs iesniegt kaitējuma kompensācijas pieteikumu, bet, ja procesa gaitā ir atrasta cietušajam noziedzīgi atsavinātā manta, tā viņam var tikt atdota jau pirmstiesas procesa laikā (KPL 356. punkta 2. daļa). Turklāt cietušā tiesību aizsardzību šādā situācijā valsts (likumdevējs) ir izvēlējusies pat par prioritāru, salīdzinot ar labticīgo mantas ieguvēju. To kā Satversmei atbilstošu rīcību 2017. gada 8. marta spriedumā ir atzinusi Satversmes tiesa lietā Nr. 2016-07-01 “Par Kriminālprocesa likuma 356. panta otrās daļas un 360. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam, 91. panta pirmajam teikumam, 92. un 105. pantam”. Tiesa secināja: “Taisnīguma atjaunošana cietušā tiesību aizsardzības labad ir viens no svarīgākajiem kriminālprocesa uzdevumiem. Atdodot mantu, kas atzīta par noziedzīgi iegūtu, tai personai, kas to zaudējusi noziedzīga nodarījuma rezultātā, tiek atjaunots taisnīgums un nodrošināta cietušās personas tiesību aizsardzība.”⁴ No šā sprieduma izriet atzinums, ka valsts, aizsargājot divu personu likumīgi it kā vienādās tiesības uz vienu un to pašu īpašumu, par primāri aizsargājamām atzina cietušā tiesības, tas ir, tās personas tiesības, kurai īpašums bija atsavināts ar noziedzīgām darbībām.

[7] Šādai nostājai var pilnībā piekrist. Tomēr, **aizsargājot vienas personas tiesības, nebūtu labi ar to pašu rīcību radīt aizskārumu citai personai – labticīgajam ieguvējam**, jo arī viņam bija tiesības paļauties uz tiesiski īstenota darījuma likumību, vismaz uz zemesgrāmatā izdarītā ieraksta publisko ticamību. Līdz ar to šeit parādās vairākas problēmas.

KPL 360. pants norāda, ka, atdodot noziedzīgi iegūtu mantu cietušajam, trešajai personai, kas bija šīs mantas labticīga ieguvēja vai labticīga ķīlas ņēmēja, ir tiesības civilprocesuālā kārtībā iesniegt prasību par zaudējuma atlīdzināšanu, tostarp pret apsūdzēto vai notiesāto. No vienas puses, tam varētu piekrist, jo kriminālprocesā nebūtu pamata noskaidrot personas labticīgumu šīs mantas iegūšanas darījumā. Tāpat ir loģiski secināt, ka tikai šī persona pati vislabāk zina īpašuma iegūšanas patiesos apstākļus – no kuras personas to iegādājās, vai darījums vispār nebija fiktīvs, kāda bija reālā cena utt. Taču, no otras puses, labticīgais ieguvējs prasības izskatīšanas rezultātā var neko arī neatgūt. Tieši šajā situācijā valsts viņa tiesību aizsardzībai nav radījusi nekādu mehānismu.

[8] Dažkārt situācija var būt īpaši netaisnīga. Kā piemēru varētu minēt 2021. gada sākumā medijos aprakstīto mākslinieka Vīlipsona dzīvokļa lietu. Kā jau norādīju publikācijā⁵ par šo lietu, valstij kā cietušajam nebija ētiski atsavināt īpašumu no labticīgā ieguvēja. Pirmkārt, likums cietušajam dod tiesības prasīt atdot savu īpašumu, taču to neparedz kā vienīgo risinājumu. Otrkārt, valsts varēja pat netikt atzīta par

⁴ Satversmes tiesas 2017. gada 8. marta spriedums lietā Nr. 2008-47-01, 20. punkts.

⁵ Kūtris G. Kas atbild par likuma taisnīgu piemērošanu. Jurista Vārds, 2021. gada 16. marts, Nr. 11 (1173), 16.–18. lpp.

cietušo, bet tāpat procesā tiktu nodrošināta noziedzīgi iegūtās mantas piedziņa valsts budžetā no vainīgās personas. Treškārt, arī būdama kā cietušais, valsts varēja prasīt kaitējuma kompensāciju no vainīgās personas, nevis konkrētās mantas atgūšanu. Šādi trīs iespējamie risinājumi neaizskartu labticīgā ieguvēja tiesības. Turklāt jāņem vērā arī tas, ka noziedzīgi iegūtās mantas atdošana cietušajam (restitūcija) pēc būtības izriet no cietušā personiskajām (emocionālajām) saitēm ar konkrēto mantu (vienaldzības gadījumā cietušais ir ieinteresēts saņemt kompensāciju naudas izteiksmē, nevis konkrētu mantu). Valstij kā cietušajam šādu emocionālo saišu pastāvēšana nav iedomājama.

Protams, lai sabiedrībā aktualizēto situāciju atrisinātu ar normatīvo regulējumu, likumdevējs ļoti ātri reaģēja un izdarīja grozījumus KPL, ieviešot 360. pantā jaunu (2¹) daļu: “Ja noziedzīgi iegūta manta ir nekustamais īpašums, kas ir piekritīgs valstij, to atstāj trešās personas īpašumā, ja tā ir šīs mantas labticīga ieguvēja un tās īpašuma tiesības ir nostiprinātas publiskā reģistrā. No noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas valsts labā piedzen šīs mantas vērtību Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā.” Jāatzīst, ka šāds risinājums ir labs, bet tikai daļējs – attiecināms vienīgi uz nekustamo īpašumu. Ikviens cilvēks labticīgi var iegūt arī citu mantu, un viņam nepavisam nav jāveic izmeklēšana, lai noskaidrotu mantas pārdevēja patiesumu un mantas izcelsmes likumību.

Tiesiski korektāk un taisnīgāk būtu, ja KPL 360. pantā paredzēto cietušā un labticīgā ieguvēja konflikta risinājumu varētu izmantot attiecībās, ja cietušais ir fiziska persona un labticīgais ieguvējs – juridiska persona (valsts nostājas vājākā pusē). Taču tas nebūtu pieļaujams gadījumos, kad cietušais ir valsts, ja vien netiek pierādīts mantas ieguvēja nelabticīgums. Ja abas personas ir fiziskas personas, valstij, atjaunojot cietušā tiesības uz īpašumu, būtu jāatlīdzina zaudējumi labticīgajam ieguvējam un jāuzsāk zaudējumu piedziņas process pret vainīgo personu. Tas būtu analogi kā jebkurā citā kriminālprocesā, kad no vainīgās personas valsts labā tiek piedzīta noziedzīgi iegūtās mantas vērtība.

2. Aizskartā mantas īpašnieka tiesību aizsardzība

[9] **Aizskartais mantas īpašnieks** pirmstiesas kriminālprocesa laikā var tikt “aizskarts” divos veidos: (1) uzliekot arestu viņam piederošai mantai vai (2) atsavinot (konfiscējot vai atdodot cietušajam) viņam piederošo mantu. Tas var notikt KPL 59. nodaļas kārtībā, bet attiecībā uz publiskā reģistrā neregistrētu mantu šādu lēmumu var pieņemt arī prokurors, pabeidzot kriminālprocesu (356. panta 1. daļa), kā arī procesa virzītājs, atdodot cietušajam atrastu un izņemtu mantu (356. panta 2. daļas 2. punkts).

[10] Izvērtējot KPL 111.¹ pantā norādītās aizskartā mantas īpašnieka tiesības, varētu domāt, ka viss nepieciešamais savu interešu aizsardzībai ir paredzēts. Piemēram, saistībā ar aresta uzlikšanu mantai aizskartā persona var lūgt procesa virzītājam atcelt arestu, sniegtot savu skaidrojumu, vai arī iesniegt sūdzību par izmeklēšanas tiesneša lēmumu par aresta uzlikšanu mantai.

Problēma varētu būt tā, ka aresta piemērošanas brīdī izmeklēšanas tiesnesis īpaši nevērtē pierādījumus par aresta nolūku un nepieciešamo nodrošinājuma apmēru. Piemēram, kaitējuma kompensācijas apmēru vismaz apliecina cietušā pieteikums,

taču mantas noziedzīgās izcelsmes apliecinājumi šajā brīdī netiek vērtēti. Varbūt nedaudz vairāk uzmanības tiek pievērsts mantas piederībai, it īpaši – ja arests tiek piemērots trešās personas mantai. Tāpat arī lēmuma pārsūdzēšanas gadījumā apgabaltiesa nevērtē, vai ir bijis noziedzīgs nodarījums un vai mantai ir saistība ar to. Šķiet, ka šeit grūti būtu rast citu risinājumu, jo šajā kriminālprocesa brīdī un šajā atsevišķajā darbībā nebūtu pamata vērtēt kriminālprocesu pēc būtības.

[11] Būtiskāks personas tiesību aizskārums rodas ar lēmumu, kad tiek atsavināta manta (konfiskācijas vai restitūcijas īstenošanai). Turklāt praksē visbiežāk diskutējamie jautājumi rodas saistībā ar KPL 59. nodaļas piemērošanu. Tie ir divi: (1) personas tiesības iepazīties ar pierādījumiem, kas pamato mantas noziedzīgo izcelsmi, un (2) personas tiesības pārsūdzēt tiesas lēmumu.

[12] **Par piekļuvi pierādījumiem.** ST jau ir vērtējusi KPL 627. panta ceturto un piekto daļu (agrāk – 629. panta piektā daļa), atzīstot, ka procesa virzītājam nevar būt noteicošais vārds, aizliedzot aizskartajai personai iepazīties ar pierādījumiem, kas tiek izmantoti šajā procesā. Norma tika atzīta par neatbilstošu Saversmos 92. panta pirmajam teikumam, ciktāl tiesai nebija dotas tiesības pārvērtēt procesa virzītāja lēmumu.⁶ Attiecīgi tika izdarīti grozījumi likumā, paredzot, ka procesa virzītāja lēmumu izvērtē tiesa. Taču prakse pierādījusi, ka grozījumi ir bijuši pārāk formāli, vai arī tiesas darbojas tikpat formāli. Tāpēc ST izskatīšanā atkal ir lieta par šo pašu normu (tagad – 627. panta ceturta un piektā daļa).

Savukārt Tieslietu ministrija ir sagatavojusi un Saeima pirmajā lasījumā jau atbalstījusi grozījumus, lai izslēgtu nepieciešamību pēc šādas pārsūdzības. Abu apstrīdēto panta daļu vietā KPL 627. panta ceturta daļa paredzēs: “Procesa par noziedzīgi iegūtu mantu lietā esošie materiāli ir izmeklēšanas noslēpums. Ar materiāliem, kas minēti lēmumā par procesa uzsākšanu par noziedzīgi iegūtu mantu, nepieļaujot pierādījumos minēto personu pamattiesību apdraudējumu, nodrošinot sabiedrības interešu aizsardzību un neapdraudot kriminālprocesa mērķa sasniegšanu, no kura izdalīti materiāli, var iepazīties lietas dalībnieki. Procesa virzītājs rakstveidā bridina par ziņu neizpaušanu saskaņā ar šā likuma 396. pantu.”⁷

Likumprojekta anotācijā ir atsauce gan uz ST spriedumu lietā Nr. 2016-13-01, gan uz ECT 1991. gada 28. augusta sprieduma lietā *Brandstetter v. Austria* 67. punktu, norādot, ka tiesību uz taisnīgu tiesu princips prasa, lai demokrātiskā tiesiskā valstī tiktu nodrošināts pušu līdzvērtīgas iespējas, kas citstarp ir saistītas ar personas tiesībām iepazīties ar procesa par noziedzīgi iegūtu mantu lietas materiāliem.

Tomēr jānorāda, ka normas jaunajā redakcijā tāpat saglabātas iespējas noteiktos gadījumos liegt personai iepazīties ar lietas materiāliem. Lai gan normas autori uzskata, ka to darīs procesa virzītājs tikai “objektīvu apsvērumu dēļ”, taču, pirmkārt, no normas nav īsti skaidrs, kas būs kompetents to izlemt, – tiesnesis, kas skatīs procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, vai pamata kriminālprocesa virzītājs, kas šos materiālus ir izdalījis no kriminālprocesa. Otrkārt, ja tas būs procesa virzītājs, viņa apsvērumi var būt ne pārāk objektīvi. Treškārt, tikpat neskaidra ir aizlieguma pārsūdzēšanas iespēja: tā kā normā nav pateikts, ka šis lēmums (aizliegums) nav

⁶ Satversmes tiesas 2017. gada 23. maija spriedums lietā Nr. 2016-13-01 un 2017. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. 2017-10-01.

⁷ Likumprojektu Nr. 1323/Lp13 sk.: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/1493B4CCDCBD851EC22587DB0029DF4D?OpenDocument>.

pārsūdzams, tad to vajadzētu varēt pārsūdzēt, bet – kam. Vispārējā pārsūdzēšanas kārtībā augstākais arbitrs būs kāds amatā augstāks prokurors (KPL 24. nodaļa). Domāju, ka aizlieguma gadījumā, lai nekavētu procesa norisi, aizskartajai personai būs jāvēršas ar lūgumu pie tiesneša, kas skatīs procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, lai tas nodrošinātu personas tiesības.

Šā jautājuma izlemšanā tomēr būtu jāvadās no klasiskās izpratnes par tiesībām uz taisnīgu tiesu un nebūtu jāmeklē dažādas atrunas “satamborētos” jeb neskaistros formulējumos. Ikvienā jautājumā, ko izlemj tiesa, **kā pierādījumus drīkst izmantot tikai tādas ziņas par faktiem, kas ir brīvi pieejamas procesā iesaistītajām pusēm** (starptautiskajā praksē kā vienīgais izņēmums tiek nosaukts valsts noslēpums).

[13] Protams, pastāv arī pamatoti apsvērumi, kāpēc procesos par noziedzīgi iegūtu mantu nebūtu īpaši nepieciešamas personai zināt pierādījumus, kas pierāda mantas noziedzīgo izcelsmi. Proti, personai jau nav jāapstrīd šie pierādījumi, kas liecina par noziedzīgā nodarījuma notikumu un par mantas saistību ar to. Personai šajā procesā ir vienkārši un nesarežģīti jāpierāda, ka manta ir viņai likumīgi piederoša. Taču praksē, īpaši pēdējos gados, mantas izcelsmes pierādīšanas standarts ir noslīdējis līdz “pieņēmuma” līmenim. Pamatojoties uz dažām neveiklām likuma normām un metodiskajos materiālos jeb rokasgrāmatās vienkāršotiem skaidrojumiem, mantas saistība ar noziedzīgu nodarījumu pēc būtības netiek pierādīta. Pietiek ar pieņēmumu, ka darbības ar mantu ir aizdomīgas. Tieši šāda izpratne par tiesiskumu rada pamatotu nepieciešamību iepazīties ar ikvienu pierādīšanā izmantojamo materiālu un aizstāvēt savas tiesības.

[14] Saistībā ar personas **tiesībām/pienākumu (?) iesniegt pierādījumus** par mantas legālo izcelsmi atsevišķos gadījumos atklājas dīvainas prasības. Piemēram, procesa virzītājs pieprasa iesniegt dokumentus ar oficiālu tulkojumu valsts valodā.⁸ Tas ir acīmredzamā pretrunā ar likumā noteikto valodas lietošanas principu kriminālprocesā – ne jau persona vēlas piedalīties kriminālprocesā, bet, ja tā tiek “iesaistīta”, tai nedrīkstētu rasties papildu izdevumi savu tiesību aizsardzībai. Tāpat ir bijuši gadījumi, kad netiek pieņemti visi dokumenti, kas apliecina personas īstenoto uzņēmējdarbību, atsevišķi civiltiesiski darījumi netiek pieņemti kā tiesiski utt.

[15] Otrs aktuālais jautājums – **tiesības pārsūdzēt apgabaltiesas lēmumu**. KPL paredz, ka rajona tiesas lēmums ir pārsūdzams apgabaltiesā, bet tās lēmums tālāk vairs nav pārsūdzams (KPL 631. panta trešā daļa). Problēma rodas gadījumos, kad rajona tiesa atzīst par nepierādītu mantas noziedzīgo izcelsmi, bet apgabaltiesa šo lēmumu atceļ. Praktiski iznāk, ka pirmo un vienīgo lēmumu, ar kuru paredzēta mantas konfiskācija (vai restitūcija), aizskartais mantas īpašnieks nemaz nevar pārsūdzēt. Vēl dīvaināk tas izskatās, ja šo lēmumu, kas pieņemts KPL 59. nodaļas kārtībā, salīdzina ar tādu pašu tiesas lēmumu par to pašu jautājumu parastā kriminālprocesa (pamatlietas) kārtībā. Šādos gadījumos apelācijas instances tiesas nolēmumu var pārsūdzēt vēl kasācijas kārtībā, un šādas tiesības ir arī aizskartajam mantas īpašniekam. Tātad bez Satversmes 105. un 92. panta tiesību aizskāruma aktuāls ir arī vienlīdzīgas attieksmes princips (91. pants).

⁸ Tiesībsarga 2021. gada 9. jūlija atzinums pārbaudes lietā Nr. 2020-48-4AD. Pieejams: https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.tiesibsargs.lv%2Fuploads%2Fcontent%2Fatinums_anonimizets_2020_48_4ad_1628144338.pdf&clen=196497&chunk=true [aplūkots 15.02.2022.].

[16] Jāatzīst, ka ST to jau ir vērtējusi un nav saskatījusi Satversmes 91. panta pārkāpumu⁹, jo sevišķais process varot būt atšķirīgs no procesa vispārēja kārtībā un tam esot citi uzdevumi, tostarp – atrisināt kādu atsevišķu procesuālu jautājumu ātrākā procesā. Tomēr situācija nav viennozīmīga, un tiesai šis jautājums būs atkārtoti jāvērtē lietās Nr. 2021-44-01 un Nr. 2022-44-01, šoreiz gan saistībā ar Satversmes 92. panta iespējamo pārkāpumu.

Domājams, no tiesiskuma viedokļa nebūtu pieņemama situācija, ja personas tiesības uz īpašumu izlemtu pēc būtības vienā tiesu instancē, bez tiesībām pārsūdzēt. Ja šīs tiesības vērtētu civilprocesā, jautājumu lemtu trīs tiesu instances. Kā jau minēju, tas pats būtu arī kriminālprocesā vispārīgā kārtībā. Lai gan starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos nav ietverts valsts pienākums jebkuras kategorijas lietā nodrošināt iespēju to izskatīt vairākās tiesu instancēs¹⁰ un šāda atziņa nostiprināta arī tiesību doktrīnā¹¹, tomēr vienāda rakstura jautājumu izlemšanas procesuālā kārtība tik krasi nevarētu atšķirties. Turklāt no procesuālajiem likumiem var secināt, ka Latvijā ikvienu personai nelabvēlīgu tiesas nolēmumu var pārsūdzēt vismaz vienu reizi.

Tāpēc **būtu pamatoti KPL 59. nodaļa paredzēt tiesības pārsūdzēt apgabaltiesas lēmumu, ja tas ir pilnīgi pretējs rajona tiesas lēmumam.** Primāri tas būtu personas tiesību aizsardzībai. Taču, iespējams, tas dažkārt nodēvētu arī procesa virzītājam, ja apgabaltiesa atceltu iepriekš pieņemto konfiskācijas lēmumu. Vienīgi šeit nebūtu jārunā par kasācijas instanci, jo KPL 59. nodaļa arī līdz šim nelieto pirmās vai apēlācijas instances tiesas jēdzienus.

3. “Cilvēka no malas” jeb trešās personas tiesību aizsardzība

[17] Papildus aizskartajam mantas īpašniekam noteikti ir jāpiemin tā sauktās trešās personas, kuras pēc likuma “nekvalificējas” aizskartā īpašnieka statusam. Taču faktiski ar lēmumu kriminālprocesā var tikt būtiski aizskartas **trešo personu tiesības uz īpašumu.**

ST sagatavošanā beidzot ir nonākušas lietas, kurās par tiesību aizskārumu sūdzas maksātnespējīgās bankas kreditori. Valsts ir atzinusi par noziedzīgi iegūtiem šajā bankā kādā kontā esošos līdzekļus un tos konfiscējusi. Izpildot šādu tiesas lēmumu, līdzekļi ir pārskaitīti valsts budžetā. Lai gan neviens likums neparedz, ka valsts būtu atzīstama par prioritāro kreditoru (proti, tiesības pretendēt uz bankas līdzekļiem pirms pārējiem kreditoriem), praksē, atsaucoties uz valsts pienākumu izņemt no apgrozības noziedzīgi iegūtus līdzekļus, tie tiek izņemti no bankas aktīviem vispirms.

Pēc būtības šāda valsts rīcība samazina pārējo kreditoru tiesības atgūt kaut daļu no saviem bankā noguldītajiem līdzekļiem. Vēl vairāk, iznāk, ka valsts konfiscē ne tikai noziedzīgi iegūtos līdzekļus (to daļu, kas “būtu atrasta” jeb ko varētu atgūt maksātnespējas procesā), bet arī citu kreditoru likumīgi iegūtos līdzekļus (tiem var

⁹ Satversmes tiesas 2017. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. 2017-10-01, 20. punkts.

¹⁰ Sk., piemēram: ECT 2007. gada 22. marta spriedums lietā *Staroszczyk v. Poland*, pieteikums Nr. 59519/00, 125. punkts; 2007. gada 24. maija spriedums lietā *Dunayev v. Russia*, pieteikums Nr. 70142/01, 34. punkts.

¹¹ Pieter van Dijk et. al (eds.). *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2006, p. 564.

viegli piekļūt). Šāda rīcība, manuprāt, **nepamatoti aizskar kriminālprocesā nekādā veidā neiesaistītu personu tiesības uz īpašumu.**

Vienkāršākais problēmas risinājums būtu praksē strikti ievērot likumos noteikto maksātspējas procesa regulējumu, saskaņā ar kuru valsts "iestātos" kopīgajā kreditoru rindā un līdzīgi kā pārējie kreditori proporcionāli pretendētu uz tai pienākošos daļu. Atsaukšanās uz kriminālprocesa lēmuma prioritāti un nepieciešamību izņemt no apgrozības noziedzīgi iegūto tikai liecina, ka Latvijā vēl nav pietiekamas izpratnes par rīcību nelegālo un legālo līdzekļu saplūdināšanas gadījumos. Turklāt šeit nemaz nevarētu atsaukties uz "izņemšanu no apgrozības", kas būtu lietojama attiecībā uz nelegālo preču izņemšanu no tirgus. Valsts noziedzīgi iegūtos līdzekļus ieskaita savā budžetā, nevis sadedzina. Tāpat nevarētu piekrist domai, ka noziedzīgi iegūtais ir prioritārs par citu cilvēku legāli iegūtajiem līdzekļiem.

Tomēr trešo personu iesaistīšana kriminālprocesā un kaut kāda (pēc līdzības ar aizskarto mantas īpašnieku) statusa piešķiršana nebūt pamatota. Pirmkārt, šādu cilvēku varētu būt ļoti daudz, kas nepamatoti apgrūtinātu kriminālprocesu. Otrkārt, šiem cilvēkiem nav pilnīgi nekādas saistības ar kriminālprocesā izlemjamajiem jautājumiem. Treškārt, tas tomēr ir tiesas nolēmuma izpildes process, kurā tiesību normu piemērotajiem būtu jādarbojas saprātīgi, un ir jāpiemēro normas, ievērojot cilvēka pamattiesības, tostarp Satversmes 105. pantā nostiprinātās tiesības uz īpašumu.

Kopsavilkums

1. Konkrētās cilvēktiesības, tostarp tiesības uz īpašumu, valstij ir jāievēro, jāaizsargā un jāpiepilda ar saturu. "Ievērošana" nozīmē indivīda tiesību cienišanu un izvairīšanos no to nepamatotas ierobežošanas. "Aizsargāšana" ir mehānismu (institūciju un procedūru) izveide, lai nepieļautu cilvēka tiesību aizskaršanu, bet aizskāruma gadījumā – lai sauktu pie atbildības. "Piepildīšana" ir valsts pienākums noteikt konkrēto tiesību saturu – kas tajās ietilpst.
2. Kriminālprocess ir vistiešākā forma, kā valsts nodrošina cietušā tiesību aizsardzību. Vienlaikus ar vainīgās personas saukšanu pie kriminālatbildības kriminālprocess paredz kaitējuma kompensāciju cietušajam. Kaitējuma kompensācija ir arī viens no nosacījumiem kriminālprocesa izbeigšanas gadījumos.
3. Cietušā tiesību restitūcija (īpašuma tiesību atjaunošana) Latvijā ir prioritāra salīdzinājumā ar labticīgā mantas ieguvēja tiesībām uz to pašu īpašumu. Tomēr, aizsargājot vienas personas tiesības, nebūtu labi ar to pašu rīcību radīt aizskārumu citai personai. Tāpēc KPL 360. pantā paredzēto cietušā un labticīgā ieguvēja konflikta risinājumu varētu izmantot tikai attiecībās, ja cietušais ir fiziska persona un labticīgais ieguvējs – juridiska persona. Ja abas personas ir fiziskas personas, valstij, atjaunojot cietušā tiesības uz īpašumu, būtu jāatlīdzina zaudējumi labticīgajam ieguvējam un jāuzsāk zaudējumu piedziņas process pret vainīgo personu.
4. Tiesību uz taisnīgu tiesu princips prasa, lai demokrātiskā tiesiskā valstī tiktu nodrošinātas pušu līdzvērtīgas iespējas, kas citstarp ir saistītas ar personas tiesībām iepazīties ar procesa par noziedzīgi iegūtu mantu lietas materiāliem. KPL 627. panta ceturtās daļas jaunā redakcija (projektā) nenovērsīs Satversmes tiesas norādīto neatbilstību Satversmei – tā aizvien paredz procesa virzītāja tiesības

noteiktu mērķu interesēs aizliegt iepazīties ar materiāliem. Taisnīgas tiesas procesā kā pierādījumus drīkst izmantot tikai tādas ziņas par faktiem, kas ir brīvi pieejamas procesā iesaistītajām pusēm (izņēmums – tikai valsts noslēpums).

5. Procesos par noziedzīgi iegūtu mantu rajona tiesas lēmums ir pārsūdzams apgabaltiesā, bet tās lēmums tālāk vairs nav pārsūdzams. Tiesību uz īpašumu būtisks aizskārums rodas, ja rajona tiesa atzīst par nepierādītu mantas noziedzīgo izcelsmi, bet apgabaltiesa šo lēmumu atceļ. Tālākai tiesību aizsardzībai tiesības uz tiesu ir liegtas. Praktiski iznāk, ka pirmo un vienīgo lēmumu, ar kuru paredzēta mantas konfiskācija, aizskartais mantas īpašnieks nevar pārsūdzēt. Tāpēc būtu pamatoti KPL 59. nodaļā paredzēt tiesības pārsūdzēt arī apgabaltiesas lēmumu tajos gadījumos, ja lēmums ir pretējs rajona tiesas lēmumam.